

Katona András: 1. Történelemtanításunk hőskora, a rendszeres történelemtanítás kezdetei (1650–1806)

Comeniustól a Ratio-ig – a tantárgy születése

Nem véletlenül kezdtük Zrínyi-idézettel mondandókat, hiszen legalább a költő és hadvezér koráig kell visszanyúlnunk a kezdetek forrásához. Nálunk is – akárcsak az európai országok többségében – a *külön tantárggyá szervezett történelemtanítás* a vallástanításból (pontosabban a bibliai történetek tárgyalásából) és a klasszikusok (azaz az ókori történetírók) olvasásából nőtt ki. Valójában bizonyos történelemtanítási módszerek előbb terjedtek el, mint maga a históriaoktatás. Például a bibliai történeteknek és az ókori auktorok műveinek a feldolgozását kronológiai és genealógiai táblázatok segítették. A tanulnivalót is szó szerint kellett a tanulónak észbe vésniük, mivel azok „kinyilatkoztatásból” származó szövegek voltak. A kronológiai és a genealógiai rendszerezésen alapuló, a megjegyzendőket memoriterként kezelő tanítási stílus determinálóan hatott az önálló diszciplinává váló történelemtanítás kezdeteinek módszertani gyakorlatára.

Maga a történelem önálló iskolai tárgyként hazánkban a protestáns iskolák óraterveiben jelent meg, a XVII. század második felében. **Comenius** 1650 és 1654 közötti sárospataki működése idején kidolgozott „*panszofikus iskola*” tervében a következőket írja: „*Minthogy a történelem tanulása igen gyönyörködteti az érzékeket, izgatja a képzeletet, ékesíti a műveltséget, gazdagítja a nyelvet, élesíti a dolgokról alkotott ítéletet és észrevétlenül fejleszti az okosságot [...] azt kívánjuk, hogy valamennyi osztályon végig állandó kísérője legyen az elsőrendű tárgyaknak.*”¹

Apáczai Csere János tankönyvnek szánt *Magyar Enciklopédiája* egy történelem fejezetet is tartalmazott. Ez a IX. rész „*Az ekkéntig megtörtént dolgokról*” szól, „a világ teremtésétől” 1654-ig, a mű megjelenéséig évkönyvszerűen sorra véve a nevezetes évszámokat és a hozzájuk fűződő – egyébként vélt és valós – eseményeket.² Két példa: „*1267-ben egy asszony Hollandiában háromszázhatvanöt gyermeket szült. [...] 1527: Lajos király kétszázezer magával elvész a török miatt egy frigy felbontásáért.*”³

Az első, hazánkban szélesebb körben használt könyv – Nyugat- és Közép-Európa más országaihoz hasonlóan – **Sleidanus** *Négy monarchiája*⁴ volt, melyet 1667-től az eperjesi evangélikus iskolában már használtak. Ez volt az első, széles körben elterjedt egyetemes európai történelemkönyv, mely 1556-tól, az első latin nyelvű kiadástól a XVIII. század elejéig több mint 80 kiadást ért meg. Szerzője egy Franciaországból Hollandiába szökött hugenotta volt, aki a mű megjelenésének évében meghalt. Németre, franciára és angolra is lefordították munkáját, s bár magyarra nem, de – **első jelentős tantárgytörténetünk** szerzője, **Balassa Brunó** szerint – „*ezen a könyvön nevelődött másfél század protestáns ifjúsága*”⁵, hazánkban is. Sleidanus sokáig tartó erős hatását mutatja, hogy **Maróthy György** még 1741-es tantervi javaslatában

¹ *Comenius*: Scholae pansophicae classibus septem adornandae Delineatio. In. Opera Didactica Omnia. Amsterdam, 1657. A közölt részlet: In: A panszofikus iskola tervezete. Comenius Magyarországon. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta *Kovács Endre*. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 142. l.

² *Apáczai Csere János*: Magyar Encyclopaedia. Bp. 1959. 308-326. l.

³ Idézi: *Szebenyi Péter*: Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára. Tankönyvkiadó, Bp. 1970. 7. l.

⁴ *Sleidanus*: De quatuor summis imperiis, Babylonico, Persico, Graeco et Romano libri tres. Amsterdam, 1667. Bemutatása: *Szebenyi Péter* – *Ulrich Balázs*: „Négy monarchia” – az első egyetemes európai történelemkönyv. Módszertani lapok. Történelem, 1999. 2. sz. 1-10. l.

⁵ *Balassa Brunó*: A történelemtanítás múltja hazánkban. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs, 1929. 22. l.

is az ő könyvét ajánlja bevezetésre a debreceni református kollégiumban.¹ Jellemző, hogy a történelem tantárgyat sok helyen „sleidannak” nevezték az óratervekben.²

A **rendszeres történelemtanítás** bevezetése felé vezető úton az első látványos lépést mégsem a protestánsok, hanem a jezsuiták tették meg 1735-ben tanulmányi szabályzatuk, a híres „**Instructio**” megjelentetésével³, mely a jezsuita gimnáziumokban kötelezővé tette a történelem oktatását. *Fináczy Ernő* szavaival élve a XVII. századtól a jezsuiták „*a katolikus ifjúság nevelését teljesen lefoglalták*”⁴, sőt *Szebenyi Péterrel* bátran állíthatjuk, hogy „*a XVIII. század közepétől a magyarországi középiskolákban a történelem tanítása általánosan elterjedt*”⁵. Ekkor már ugyanis a piaristák is kötelezővé tették a történelem, sőt külön az egyetemes és külön a magyar történelem oktatását, úgy hogy a század második felében több mint 40 jezsuita, 20 piarista és mintegy félszáz protestáns középiskolában rendszeresen tanítottak történelmet.

Az 1735-ös jezsuita Instructioval egyidőben adták ki Nagyszombatban a „történelem vázlatát”, a **Rudimenta Historica**-t⁶, amely az első olyan hazai tankönyvsorozat volt, amely a központi tanterv előírásait igyekezett a gyakorlatban megvalósítani. Bár a **P. Wagner Ferenc** által írt sorozat első hazai kiadása 1731-ből való, mégis kimutatható hatással volt magára az Instructio történelem-módszertani felfogására is, amely tehát bizonyos tanítási gyakorlatra alapozva fogalmazódott meg.⁷ A hat kötetes könyvsorozat első három kötete még igazodik a „Négy monarchia” birodalmak történetét tárgyaló módszeréhez, de a negyedik már a Föld országainak a történetével foglalkozik, benne 22 oldal terjedelemben – a katolikus országok között – hazánkéval is. (Az ötödik kötet földrajzzal, a hatodik pedig egyháztörténelemmel foglalkozott.) Ahogyan a neves neveléstörténész, *Mészáros István* korábban megállapította e sorozat kapcsán: „*Magyarországi iskoláskönyvben itt található első ízben magyar történelmi tananyag*”.⁸ Ami a jezsuita tanítási módszereket illeti, az észbevetés és a megtanultak felmondása, recitálása volt a jellemző. Érdekesség, hogy az Instructio szerint a tanulók történelemből nemcsak latinul, hanem magyarul is feleltek.

Mindezek az új áramlatok a protestáns iskolákban is jelentkeztek, némelyek még korábban is, mint a katolikus tanító rendeknél. **Bél Mátyás** például már 1714-es tantervében javasolta, hogy a pozsonyi evangélikus líceumban egyetemes és magyar történelmet egyaránt tanítsanak. Az igazi újítások azonban a

¹ *Szebenyi Péter*: A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelemmethodika kezdetei Magyarországon. (Bevezető tanulmány) In: A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelemmethodika kezdetei Magyarországon (1650-1848). Szerk.: *Szabolcs Ottó*. Budapest, 1989. (A történelemtanítás módszertanának forrásai I.) 6. l.

² *Szebenyi Péter*: A történelemmethodika kezdetei Magyarországon (1650-1848). *Pedagógiai Szemle*, 1990. 2. sz. 129. l.

³ *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Jesu editus. Anno salutis M.DCC. XXXV. Tynavae, Typis Academicis per Leopoldum Berger.*

⁴ *Fináczy Ernő*: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Hornyánszky, Bp. 1896. 20. l.

⁵ A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelemmethodika kezdetei Magyarországon (1650-1848). A szemelvényeket válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Szebenyi Péter*. (A történelemtanítás módszertanának forrásai I. Szerkesztő: *Szabolcs Ottó*) Bp. 1989. 10. l.

⁶ *Rudimenta historica sive brevis, facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi. Pro gymnasiis Societatis Jesu. Tynaviae, 1735.*

⁷ Balassa Brunó szerint az Instructio is Wagner volt a szerzője (*Balassa Brunó*: A történelemtanítás múltja hazánkban. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs, 1929. 85. l.), de ez nem teljesen bizonyos.

⁸ *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Tankönyvkiadó, Bp. 1981. 367. l.

tanítás módszerében következtek be a protestáns iskolákban. Sleidanus tankönyvét itt is újak váltották fel, melyek közül kiemelkedő hatású lett **M. John Heinrich Zopf** munkája¹. Ebben a szerző szakított a történelem birodalmakra való tagolásával, és a történelmet ókorra (Krisztus születéséig) és újkorra (Krisztus születésétől 1745-ig) osztotta, és ezeken belül századonként tekintette át a fontosabb országok történetét, a tudományok és a művészetek kiemelkedő eredményeiről sem hallgatva. Ezzel kezdett a történelem – a korabeli szóhasználatban – „*reális tantárggyá*” válni, ami a sleidanusi koncepció helyett – mely szerint a történelem tantárgy arra hivatott, hogy bizonyítsa: beteljesedett Dániel próféta jóvendölése – azt jelentette, hogy a tantárgy reális ismereteket közöljön a kortárs államok múltjáról.

A módszertani újítás az volt, hogy – akár a korábbi *Rudimenta Historica*-ban – kérdésekre kellett a tanulóknak válaszolniuk az egyszerű memorizálás helyett. A csaknem 300 oldalas első kiadásban majdnem másfélezer kérdés található. Ennek az új – a régi „észbe vésető-felmondó” módszert felváltó – „kérdő-megértő” eljárásnak a népszerűsítése jól megfigyelhető a piaristák 1757-ben megjelent **Methodus**-ában²: „*nem a háborúk és hódítások megismertetése, nem adatok sokaságának bemagoltatása a cél, hanem a műveltség fejlődését, a tudományok, művészetek gyarapodását, az erkölcsi szokások nemesedésének útjait kell a történelemben tanulmányozni. Az egyes történelmi események között a mozgató rugók feltárása, a megismert okokból eredő következmények vizsgálata egy-egy ország életének alakulása szempontjából – ez szükséges.*”³ A piaristák abból a szempontból is meghaladták a jezsuitákat, hogy a hazai történelem tanítását rendelték el.⁴ Íme a modern történelemtanítás előrejelzése, a hazai és egyetemes történelem külön tanítása, a tananyagmagolás helyett az ok-okozati kapcsolatok, a hadtörténet helyett a tudomány és a művészetek előtérbe helyezése. És a következő évszázad alapcélja: az erkölcsi nemesítésre felhasznált történelemtanítás ideálja.

A tanítás helyzetének sivárságát jól érzékeltetik *Bessenyi György*nek az 1750-es évek végi sárospataki diákéveit idéző sorai: „*Ha el mondtuk, mint a szajkó, a mit reánk vetettek, megdicsértettünk. Csak recitáltam, hogy Xerxest majd nem egy milliom fegyveres néppel meg verték a Görögök, kik alig voltak hozzá képest egy nehánnyan, de soha nem hallhattam e csudának okát Tanítóimtól. [...] Cicerót csak hirdettük, de Trajánusról, Horatius Coclesről, Numa Pompiliusról szót sem hallottunk. [...] Rákócziról hallottunk beszédből, de sem Nagy Lajosról, sem Hunyadi Jánosról, Mátyásról nem tudtunk.*”⁵

Az 1770-es évek elején jelent meg egy nevezetes elemi iskolai magyar tankönyv is – **Losontzi Hányoki István** *Hármas Kis Tükre* –, mely minden bizonnyal „csúcstartó” tankönyveink sorában, hisz bő 80 év alatt (1771–1854-ig) bizonyítottan 73, de minden valószínűség szerint ennél lényegesen több kiadásban jelent meg. Ezzel nem csupán pedagógiai irodalmunkban nincs párja, hanem – csaknem bizonnyal – több kiadást ért meg, mint – a Bibliát kivéve – bármely magyar nyelvű könyv. Igazi jelentőségét azonban egyik késői krónikása, *Neményi Imre* fogalmazta meg a XX. század elején: „*Hogy Magyarország*

¹ Zopf, M. John Heinrich: Grundlegung der Universal-Historie. 5. Aufl. Hemerde, Halle, 1745.

² Methodus instruendae juventutis apud Scholas Pias. 1757.

³ Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Tankönyvkiadó, Bp. 1981. 489-490. l.

⁴ Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bp. 1927. 317. l.

⁵ Idézi: Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bp. 1927. 302. l.

*a múlt század közepén már magyar volt: ez Losontzinak az elvitathatatlan érdeme és a Hármás Kis Tükör áldásos eredménye.*¹

Az eredeti kiadvány, a *Kis Tükör a Szent Históriainak Summájával* kezdődik, s 1771-ben első címlapján is ez szerepel, bár a bibliai rész csak 28 oldal terjedelmű. Losontzi ehhez hozzacsatolta a 114 oldalas *Magyarországnak Kis Tükörét*, melyben a földrajzot 22 lapon, az alkotmányt 17, a történelmet viszont 75 lapon tárgyalja. Teljessé, azaz „Hármás”-sá a Kis Tükör 1773-ban lett, amikor kiegészült a 48 oldal terjedelmű *Erdélyország Kis Tükörével*. E kiadás A Szent Históriainak Summája főcím helyett a végleges *„Hármás Kis Tükör, mely I. A Szent Históriait, II. Magyarországot, III. Erdélyországot, annak földével, polgári állapotjával és históriájával, gyenge elmékhez alkalmaztatott módon, a' nemes tanulóknak, summásan, de világosan előadja és kimutatja”* címet jegyzi, mely a kor szokásainak megfelelően terjengős volt, tartalomjegyzékkel is felért.

A szerző hitvallását, céljait a *„Kegyes Olvasóhoz”* intézett bevezető sorok tartalmazzák: *„Gyermekeknek írtam, azért-is gyermeki elmékhez alkalmaztatott módot szükség vala követnem. Tudjuk, hogy a' gyermekek a' ritmizálásban igen gyönyörködnek, és a' Verseket örömmel tanulják: ez okból indíttatván, a' Vármegyékben lévő nevezetesebb Helységeket Versetskében foglaltam, hogy azokat minden unalom nélkül meg-tanulván, állhatatosan elméjekben meg-tartsák: hogy pedig érthessék, alájok tettem rövid világításokat.*

*Magyar Gyermekeknek magyarul írtam, nem idegen nyelven, mellyet nem értenek. Sőt vallyha már valaha fel-állíttatának a' mi Nemzetünkben-is a' Magyar Oskolák, a' mellyekben a' szükséges dolgokra magyar nyelven taníttatának elsöben gyermekeink! úgy sem ezek idejeket; sem a' Szülék költségeket haszontalanul el nem-vesztenék.*² Nem véletlen, hogy az eredetileg református falusi iskoláknak szánt könyvet később más protestáns, sőt egyes katolikus középiskolák is használták.

A Ratio-k kora – a metodika születése

A XVIII. század második és a XIX. század első felének oktatási rendszerét hazánkban a két Ratio határozta meg. Az 1777-es **Ratio Educationis**³ az ún. kisgimnáziumok második és harmadik osztályában írta elő a magyar történelem oktatását, majd a gimnáziumban a magyar történelmi anyag bővebb ismétlését követően a „császári és királyi birodalom” történetével foglalkoztak. Az ún. filozófiai akadémiai fokozaton a hazai történelemnek már nem csupán az eseményei szerepeltek (az előző két – kisgimnáziumi és gimnáziumi – fokozaton ez felelt meg a tanulók „nem egészen érett” korának), hanem azok mérlegelése, források magyarázata és értékelése, valamint egy sor ún. segédtudomány (oklevéltan, genealógia, címertan, éremtan, pecséttan stb.) oktatása is. Az egyháztörténet tanítását is forrásokra alapozottan írta elő a Ratio. A német-római császárok, az ún. örökös tartományok és a szomszédos területek történetét összefoglaló ismétlés, szinkrontáblázatok segítségével dolgozták fel, melyben Magyarország története volt a vezérfonal, a társult országokkal együtt. Egyedül az ún. jogi akadémiákon szerepelt a

¹ *Budapesti Hírlap*, 1927. 194. sz.

² Magyar irodalmi ritkaságok, LXIII. sz. 19-20. l.

³ Teljes címe: *Ratio educationis totisque rei literarie per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas; magyarul: Magyarország és a társországok átfogó oktatási-nevelési rendszere*. In: *Ratio educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: *Mészáros István*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 11-215. l.

fogalom klasszikus értelmében vett egyetemes történelem: a római pápaság, Franciaország, Spanyolország, Anglia, Dánia, Svédország, Nápoly, Oroszország és néhány más ország rövid története.

Az első Ratio igazi jelentőségét az adta, hogy nevelésközpontú tudott maradni. Készítői figyelemmel voltak pszichológiai (életkori adottságok), technikai (a tanításra fordítandó idő) és tartalmi (hazai történelem tanításának fontossága) szempontokra egyaránt, az utóbbi esetben bevallottan az erkölcsi fel-fogás erősítése végett. A távolról sem rejtett cél, hogy a történelemmel jó és hű állampolgárokat (alattvalókat) kell nevelni. Korántsem melleleg – mint láthattuk – megszületett a magyar és egyetemes történelem együttes tanításának a tradíciója is.¹

Az 1806-os **Ratio Educationis Publicae** (a második Ratio)² viszont már az ún. anyanyelvi iskolák (a kisgimnáziumok előtti alapszakasz, az „elemi”) egy részében is előírta a történelem tanítását.³ A kisgimnáziumoktól kezdve a tananyag nem sokat változott, csak egy évvel „lejjebb” kerül, s a gimnáziumok tananyagtervezése lett racionálisabb. Különösen a második Ratio-val tehát megszületett a máig élő koncentrikus történelemtananyag-beosztás, amely maradandó példát nyújtott Európa, különösen Nyugat-Európa legtöbb iskolarendszerének. Kétszer tanították, sőt bizonyos nézőpontból háromszor, a teljes történelmi folyamatot, egyszer a kisiskolában, mint magyar, azután a gimnáziumban, illetve az akadémiákon, mint egyetemes és magyar, azután a felsőbb akadémiai osztályokban specializáltan. E kérdésben korábban nagyon is korszerű elvek érvényesültek. A Ratio szerint középfokon a tanulók nemcsak a kisgimnáziumokban tanultakat ismétlik, hanem „*módjuk nyílik arra is, hogy kiképzést is nyerjenek abban a tudományban, amely az ember erkölcsi tartalmától és választékonyágától vette nevét.*”⁴ A nevelés ezen a fokon már képzéssé is kinövi magát, igaz, hogy lényegében az erkölcsi képzésre szorítkozik. Egy maradandó alapelvet azonban már magában rejt – igaz olyat, amit már előtte is feltaláltak –, az életkori sajátosságok következetes alkalmazását. Azonban ez a rendelkezés emeli országos és állami rangra. Ha úgy vesszük, a tantervben megjelenik – ha még nem is széles körben – a tantárgyközi kooperáció is. Ha független gyanánt is, de mint koodifikált általános igény: „*Szükséges, hogy a már megismert történelmi tananyag tanulmányozása az iskola magasabb szintjein tovább folytatódjék, szélesebb körre terjedjen. Ezért, ami a hazai és császári birtokok történetének polgári, egyházi és tudományos–irodalmi vonatkozásait illeti, ezeket kézikönyvben kell összefoglalni.*”⁵

A második, az 1806-os Ratio legfőbb újdonsága a **módszertani utasítás** volt, mely ezt követően egészen 1978-ig tanterveink szerves részét képezte. Egyes történelemtanításra vonatkozó pontjai – bizton

¹ Szabolcs Ottó: A történelemtanítás hagyományai Magyarországon. Történelempedagógiai füzetek 1. Magyar Történelmi Társulat – ELTE BTK, Bp. 1997. 13-15. l.

² Teljes címe: Ratio educationis publicae totisque rei literarie per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas; magyarul: Magyarország és a társországok átfogó iskolai oktatási-nevelési rendszere. In: Ratio educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 217-433. l.

³ „Végül azok számára, akik kiváló családból valók... Magyarország és a hozzá tartozó országok történelme” is tanítandó. (Ratio educationis publicae: Első rész, első szakasz, hetedik fejezet: A leányiskolák. 34. §. I. mű: 241. l.)

⁴ Ti. a „humanitás” nevet. A gimnáziumi poétikai-retorikai tanulmányok összefoglaló neve ugyanis ez: humanitás-tanulmányok. Így is: humanitás-tudományok. (Mészáros István jegyzete) In: Ratio educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 257. l.

⁵ Ratio educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 261. l.

mondhatjuk – ma is helytállóak. Illusztráljuk megállapításunkat néhány példával: „[...]a történelem igényt tart – mint két szemre – a kronológiára és a földrajzra, hogy a gyermekek ne csupán magát az eseményt ismerhessék és láthassák, hanem azt is, hogy hol és mikor történt. Ezért ezt a két tudományt nem szabad mellőzni, hanem miután annak, ami elbeszélésre került, meghatározták az idejét, ugyanezt be kell mutatni a szemnek is a térképen, ennek mindig kéznél kell lennie az iskolában. Ily módon az eseményt úgy látják, mintha itt és most történe.” Más utasításai máig vitatottak: „Az magától értetődik, hogy kerülni kell a történetírók vitáit, ki kell hagyni a kétséges és haszon nélküli részeket.”¹

A sok aprólékos adat helyett az erkölcsi oktatás előtérbe helyezését kívánta a történelemtanítás során. Az általános értékelés szerint: „[...] a II. Ratio, igaz, egyneműbb, könnyebben oktatható tananyagot írt elő, világosabb szerkezetben, mint az első. Ezt azonban [...] főleg a reális tárgyak csökkentésével és a latin verbalizmus, a retorika újból előtérbe állításával érte el. Elődjén, az 1777. évi Ratió inkább konzervatív irányban módosított, s alapjában véve a hátráló kultúrpolitika terméke volt. A magyar nyelvnek ugyan a fennálló törekvéseknek megfelelően némi helyt adott, s a német nyelv terjesztésének igyekezetével felhagyott, de ugyanakkor nem gondoskodott sem a német, sem más modern nyelv, sem a magyar nyelv olyan oktatásáról, amely a hazai ifjúságnak valóban hasznára lett volna.”²

Korszerűek voltak viszont a történelem-metodikai alapelvei:

- A történelem „hasznos” reális tárgy. Feladata az értelmi képzés és az erkölcsi nevelés.
- A tananyag mérsékelt válogatása igen fontos. Koncentricitás (a hazai történelem anyaga a felsőbb osztályokban tovább bővül) és linearitás (majd kiegészül a világtörténelemmel) egyaránt jelen van.
- A történelem előadása kronologikus rendben történik, melynek keretét az uralkodók élettörténetei adják.
- A tanítás jellege az alsóbb évfolyamokon „elbeszélő”, a felsőbbekben „oknyomozó” történelem.
- Az akadémiai fokozatokon a források vizsgálata is megjelenik, sőt az újságközlemények felhasználásával az aktualizálást is biztosítani kívánják. (Jelenismeret!)
- Az események bemutatása mellett az is fontos, hogy hol és mikor történtek azok.

A tanítás legfőbb módszere a jegyzetdiktálás és a magoltatás, a számonkérés pedig a recitálás, a visszamondatás volt. Hiába ismerte ezt fel a második Ratio, s a maga módján harcolt ellene: „Nem kevésbé hibás az oktatás, ha a tanulók a magyarzó tanár szavait vagy az előadás teljes fejezeteit tollba mondván leírják. E rossz szokás kiküszöböléséhez az szükséges, hogy a tanár – gyakrabban feleltetve őket – lássa, vajon mindent alaposan megértettek-e, és igyekszik kideríteni kinek-kinek alkalmasságát, szorgalmát és előrehaladását, és mindannak alapján, amit így megtud, szükség szerint kibővíti előadását, ily módon maguk a hallgatók is alkalmat kapnak arra, hogy amit nem értenek pontosan, átismételjék és így kiküzdjék a többiek közé való felemelkedését.”³

¹ Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 334. l.

² Kosáry Domokos: Oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején (1790-1830). In.: A magyar nevelés története. I. köt. Főszerk.: Horváth Márton. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 223. l.

³ Ratio Educationis, Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 318-319. l.

Az oktatás latinul folyt, még a magyar nyelvet is latinul írt nyelvtanból kellett tanulni a diákoknak. A másik fő tárgy – természetesen – a hittan volt. A történelemóra – a második Ratio tanrendje szerint – szerdán és szombaton délelőtt volt.¹ A valamennyi iskolatípusra (!) ajánlott tankönyv **Pray György** monumentális, háromkötetes és 1577 lapos munkája, a *Historia regum Hungariae* (A Magyar Királyság története) volt, mely 1801-ben Budán jelent meg.²

Más kérdés azonban, hogy e fölöttébb terjedelmes munka mennyire volt alkalmas – ráadásul valamennyi iskolatípusban – a tanításra-tanulásra. Hogyan is képzelték a bevezetők, hogy 13 éves tanulók heti 2 órában latinul tanulják Pray könyvének első két kötetét (979 oldal)?! Ehhez képest a 14 éveseknek a harmadik kötet, a Habsburg királyok kora (a maga 598 lapjával) már könnyebbséget jelenthetett. Ezt kellett (volna) megismételni a 15-16 éveseknek a gimnáziumban és az ún. filozófiai osztályokban a 17-18 éves korban. Nem is ment át a gyakorlatba! Jelentősége viszont nem is ezzel mérhető. „*Pray szerepe a magyar történetírásban az előmunkálatok elvégzése, a körvonalak megjelölése volt, amelyek szerint a XIX. század nagy történetíróinak haladniuk kellett.*”³ *Pintér Jenő* híres irodalomtörténetében a következőket állítja: „[...] *Pray György munkáinak folytonos szemmel tartásával indult el új úton a XIX. század magyar nyelvű történetírása. Még Horváth Mihály és Szalay László művei is sok helyen alig látszanak egyebeknek e [...] derék jezsuita szövegeinek magyar nyelvre való átírásánál.*”⁴

Pray György fiatalabb kortársa, a piarista **Bolla Márton** 1810-ben *Ürményi József* országbíró, akkori tanügyi vezető (a Ratio egyik megalkotója) felkérésére terjedelmes levélben tárta fel a második Ratio bevezetésének az okait, s javaslatokat is tett a megoldás módozataira. Ezen javaslatsor pedagógiai nézeteinek a foglalatosa. Szerinte a tanulók erkölcsi „romlottságát” a vallás-erkölcsi élet megszilárdításával és a vallástan célszerűbb tanításával kell felszámolni, továbbá növelni kell a latin nyelv tanításának a súlyát. Apasztani kell a tantárgyak számát és terjedelmét. Csak a lényegest tanítsuk (inkább keveset jól, mint sokat rosszul!), és ne a kiválóhoz, hanem a közepesekhez képest kell mérni a terheket. A tanulókat nem szabad – még a történelem esetében sem – szószerinti magolásra kényszeríteni. Különösen fontosnak tartotta a jó tankönyveket, melyek rövidek és olcsók, világos és könnyű stílusban megfogalmazottak kell, hogy legyenek.⁵

Ennek igyekezett megfelelni háromkötetes latin nyelvű világtörténete, a „*Primae lineae historiae universalis*”, melyért I. Ferenc től aranyérmeket kapott kitüntetésül. A könyvben a XVIII. század második fele óta⁶ megszokottak számító szinkronisztikus táblázatok is voltak.¹ A munka 6. kiadását fordította le

¹ Vö. Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: *Mészáros István*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. VI-VII. táblázat; *Mészáros István*: Magyar iskolatípusok 1996-1990. OPKM, Bp. 1991. (A magyar neveléstörténet forrásai VI.) 108. l. (22. tábla); *Mészáros István*: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1996-1948. (Általános képző iskolák) Bp. 1988. Akadémiai Kiadó, 157-159. l. (Középszintű tanulmányok az 1806-i Ratio Educationisban).

² *Historia regum Hungariae, cum notitiis previis ad cognoscendum veterem regni statum pertinentibus*. Budae, 1801. 3 tom.

³ *Lischerong Gáspár S. J.*: Pray György élete és munkái. Bp. 1937. 128. l.

⁴ *Pintér Jenő*: A magyar irodalom története. II. köt. Bp. 1909. 447-448. l.

⁵ Vö.: *Vékony István*: Bolla Márton, mint történetíró. Bp. 1908. (Művelődéstörténeti értekezések 30.) 26-28. l.; Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Szerk.: *Balanyi György*. Bp. 1942. 31-32. l.

⁶ *Johanne Christophoro Gatterero*: Synopsis historiae universalis, sex tabulis... Goettingae et Gothae. Impensis Ion. Christiani Dietrich, 1769.

magyarra Kecskeméthy Csapó Dániel 1845–46-ban², majd Schröck-Somhegyi Ferenc 1849-ben. (Ez utóbbi a fordítónak a század végéig használt tankönyvének szolgált alapjául.)³ Mi a Kecskeméthy-féle változatot forgattuk.

Bolla műve az egész reformkorban a katolikus főiskolai és egyetemi ifjúság világtörténelmi műveltségének az alapját képezte. Ez volt az első teljes egyetemes (vagy ahogy ő nevezte: általános) történetet felölelő magyar munka, mégha latinul is íródott. Mennyiben vitte előre a magyar tankönyvírást?

- Bevitte a köztudatba azt az elvet, hogy a nemzetek élete nemcsak politikai eseményekből, háborúból és békekötésekből áll, hanem művelődéstörténeti tényezők (vallás, művészet, tudomány, gazdasági élet, erkölcsök) is alkotják azt.
- Munkájában megjelent az oknyomozás. Stílusa tömör, Tacitust utánozva kevés szóval sokat mondott. Néha szándékosan szűkszavú volt, hogy nélkülözhetetlen legyen a tanár magyarázata. Azaz a tankönyvnek csak emlékeztető szerepet szánt, hogy a száraz sorok közé a tanár munkája leheljen életet.
- Célja volt a tantárgy megszerettetése, a történelmi érzék fejlesztése. Legfőbb célja a tantárgy megszerettetése, azon a valláserkölcsi alapon, ahogy Praynál láthattuk.
- Fontos, hogy Magyarország és Erdély történetét is beillesztette a világtörténelem keretébe, kijelölve hazánk helyét a többi népek között.⁴

A Ratiók az állami oktatást teremtették meg, és jobbára a katolikus iskolák oktatási rendjére voltak hatással, a protestáns iskolák többnyire maguk határozták meg tanrendjüket, és maguk adtak ki módszertani utasításokat. Ezek közül a debreceni kollégium 1781-es **Ordo Studioruma** jelentősége mérhető a Ratiokéhoz, meghatározva Nagyszében és Meggyes metódusát is. Ennek szemléleti alapját – Zopf tankönyvéhez hasonlóan – német források jelentették. Itt már egy tudatos történelem-módszertan van kialakulóban. „*Nem úgy kell a történelmet tanítani, hogy csak az emlékezetet töltsük meg tényekkel és kronológiával, hanem sokkal inkább úgy, hogy a tanulók a kritikát gyakorolják, átlássák az okokat, a dolgok változásainak szövevényeit, a nagy forradalmak eredetét, a birodalmak hanyatlásának okait, és azokat a vonatkozásokat, amelyekkel mindezek az események Isten egyházához kapcsolódnak, tehát azt: hogyan rendeltettek az emberi dolgok Isten egyházának a javára. Innen merítsenek politikai bölcsességet és olyan ismereteket, amelyekre a gyakorlati életben szükségük lehet; a nagy férfiak példája indítsa őket az eredményekre, az ő hatásuk alatt formálódjanak.*”⁵

¹ *Martin Bolla* a *scolis piis Primae Lineae Historiae Universalis, in usum studiosae iuventutis Claudopolitanae. Tomus I. Claudiopoli [Kolozsvár], Typis et Sumptibus Martini Hocmeister, 1798.*

² *Bolla Márton* Általános világtörténete főbb vonalai. Első kötet: Magába foglalja a bevezetést, s az őskor történeteit [valójában itt az ókorról van szó!]: a világ teremtésétől kezdve a nemzetek vándorlásáig, mely Krisztus születése után az ötödik században történt. 150 l. Második kötet: Magába foglalja a középkor történetét a népvándorlásoktól fogva, mely Krisztus születése után ötödik században történt, Amerika föltalálásáig. 158 l. Harmadik kötet: Magába foglalja az újabb kor történetét, Amerika feltalálásától a mi korunkig. 259 l. Pesten, 1845-46.

³ *Somhegyi (Schröck) Ferenc*: Egyetemes világtörténet 1-2. köt. (Az utolsó kiadások – a 6. és 7. – 1873-ban jelentek meg.)

⁴ *Vékony István*: Bolla Márton, mint történetíró. Bp. 1908. (Művelődéstörténeti értekezések 30.) 32-33. l. és Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Szerk.: *Balanyi György*. Bp. 1942. 28. l.

⁵ A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelemetodika kezdetei Magyarországon (1650-1848). A szemelvényeket válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Szebenyi Péter*. (A történelemtanítás módszertanának forrásai I. Szerkesztő: *Szabolcs Ottó*) Bp. 1989. 15. l.

Két forrásterülete volt a XVIII-XIX. század fordulóján a pedagógia differenciálódásával kialakuló új tudománynak, a *módszertannak*, köztük a történelem módszertanával. Jellemzően mindkettő „praktikum”: egyrészt a középfokú történelemoktatás „élenjáró” módszertani gyakorlatában végbement, leírt, rendszerbe foglalt változások; másrészt az egyre terjedő, „izmosodó” népiskolai történelemtanítás. Az anyagválogatáson túl fontossá vált a módszerek kérdése is. Sőt, a népiskolákban általában egyre inkább pontosabban megszabott, néha felülről kötelezett eljárások uralkodtak.

Az egyöntetűségekre való törekvés első markáns megnyilvánulása **Felbinger** sziléziai apát *normamódszere* volt, melyet egy 1776-ban Bécsben kiadott „módszertankönyvben” fejtett ki. Ennek egy magyar nyelvű adaptációja hazánkban is ható metodikai kézikönyv lett.¹ Felbinger a történelemtanításról így írt: „Történelemből a tankönyvben szereplő nevezetesebb népeket tárgyaljuk a bevezető táblázat alapján. A tanító az adott népről a legérdekesebb dolgokat elmeséli, lakóhelyét a térképen megmutatja, a szinkronisztikus táblázatban a korabeli népek között elhelyezi. Felhívja a figyelmet azokra a könyvben említett anyagrészekre, amelyekről ő maga beszélt. Ezeket táblai vázlat segítségével jegyezteti meg.”²

Mária Terézia a – kidolgozó Felbinger városáról *saganinak* nevezett – normarendszer alapján életre hívta a *normaiskolákat*, melyek az új tanítási módszerre áttérő tanítók „továbbképzését” szolgálták. Ezen iskolák tanítóképző tagozatai mintegy fél évszázad alatt kidolgozták a népiskolai oktatás általános módszertana mellett az egyes tantárgyak speciális metodikáját is. A reformkor hajnalán megszületett – **Szilasy János** tollából – az első, magyar szerzőtől származó és magyar nyelvű, tudományos igényű nevelélmélet, melyben **részletes történelemmethodikai leírások** is olvashatók.³

A protestáns iskolákban az akkor modernnek számító „együttes oktatás” és „tanítói kérdezés” szabta meg a tanítás jellegét, de a gyerekek érdeklődésének a felkeltésére és ébrentartására, valamint önálló ítélőképességük és gondolkodásuk fejlesztésére is súlyt helyeztek.⁴ A pápai kollégium híres történelem és neveléstan professzorának, **Bocsor Istvánnak** az eszméit már nagyban befolyásolták a kezdeti oktatás-, illetve fejlődéslélektan első megalapozói (pl. Herbart, Niemeier).

A történelemtanítás módszertanának első magyarországi kifejtése éppen **August Hermann Niemeier** tollából származott. Fordítója, **Ángyán János** azonban a „magyar nevendékek szükségéhez” igazította, s ezzel az *első magyar nyelvű történelemmethodika-fejezetet* alkotta meg egy neveléstudományi munkában.⁵ Ezzel a **történelemtanítás módszertana** nálunk is megtette az első lépést az önállósulás irányába.

¹ A nemzeti iskoláknál tanító hivatalra menendőknek tudni szükséges tanítás módjának megtanulására szolgáló Vezeték-Szál. Nagy-Váradon, *Tichy János* betűivel 1818.

² Beschaffenheit der eigentlichen Normalschulen in den kaislerl. Königl. Staaten besonders der Hauptnormalschule zu Wien am Ende des Wintermonats. Wien. 1781. 24. p. Idézi: A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelemmethodika kezdetei Magyarországon (1650-1848). A szemelvényeket válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Szebenyi Péter*. (A történelemtanítás módszertanának forrásai I. Szerkesztő: *Szabolcs Ottó*) Bp. 1989. 23. l.

³ A nevelés tudománya. Írta *Szilasy János* szombathelyi egyházi megyebeli áldozó pap, az egyházi tudományok doktora és Szombathelyen a keresztény erkölcs, a lelki pásztorság, a nevelés tudományának tanítója. Első kötet. Budán, a királyi magyar főiskolák betűivel, 1827.

⁴ Tanítás módja, melyet követnek a helvetica confessiót tartó Dunán innen levő superintendencia megyejelbeli minden iskolák. Készítettet a Generale Consistoriumnak rendeléséből, Pesten. Nyomtatott Trattner Mátyás betűivel, 1801.

⁵ A nevelésnek és tanításnak tudománya a szülék, a házi és iskolai tanítók számára. Írta német nyelven *Niemeier Ágoston Hermann*, amint ugyan ezt, az ausztriai iskolák állapotját is szem előtt tartván, a 6.

A szakértői, így a történelemtanítás didaktikájának kétféle értelmezéséről beszélhetünk e korai időszakban: az egyik a nevelés- és oktatásmélelemből kiváló speciális didaktikaként (pl. Szilasy munkája), a másik részletes vagy különös didaktikaként szemlélte a kialakulóban lévő tantárgyi módszertanokat. Ilyen hazánkban magyar nyelvből, számtanból, vallástannál már a reformkor idején megjelent, történelemből azonban csak a kiegyezés után. A tanárokat ekkoriban nem elsősorban a történelemtanítás módszerei foglalkoztatták, megjelenni sem jelenhetett volna akármi. A metodikai szintézisekre inkább a békésebb időszakokban kerülhetett sor.

Protestáns iskolák és tantervek

A protestánsok helyzete a katolikusokénál kedvezőbb volt, mert nem kötelezték őket a két Ratio előírásai, bár azok orientáló jellege kétségkívül érvényesült. Az 1790/91. évi XXVI. tc. ugyanis – fenntartva a katolikus egyház államegyház jellegét – a protestáns felekezeteknek minden lényeges kérdésben egyenjogúságot biztosított, beleértve az iskolák alapításának és működtetésének szabad jogát is. A második Ratio – ezt tiszteletben tartva – csupán egyetlen megjegyzésben utalt a protestáns iskolákra: „*az ágostai evangélikusok és a helvét hitvallásúak ... iskolai tananyaguk azon részeit, amelyek a szorosán vett tudományok körébe tartoznak, hangolják össze a mintával.*”¹ A protestánsok azonban ezt a jelzett törvénycikkre hivatkozva többnyire megtagadták – formailag indokolhatóan –, hiszen a rendelet nem került az országgyűlés elé. Ebbe végül a kormányzat is belenyugodott.² Ennek megfelelően lényegesen nagyobb szabadságuk volt tantervi vonatkozásban is a reformátusoknak és az evangélikusoknak.

A **debreceni református kollégium** például 1791 és 1820 között hét tantervi változást, módosítást élt át. Ezek közül négy volt igazán fontos. Ebből időszakunkra az *1795-i tanterv*³ esik, mely a négy évvel korábbihoz képest a reáliák és a humaniorák örökös versenyében a reál tárgyak néminemű növekedését hozta (pl. a fizika bevezetésével), s a nemzeti irány felülkerekedését bizonyította, hiszen magyar nyelvű volt a korábbi latinhoz képest. A történelem a tantárgyak óraszám szerinti „erősorrendjében” a hittant, a latint, a filozófiát, a földrajzot és a számtant követte. Említésre méltó, hogy a világtörténelmet a IV. osztályban – s ez az alkotmányért a század kilencvenes éveiben vívott heves küzdelmek jele volt – „*Magyarország konstitúciójának ismeretét*”-vel pótolta.⁴

Sárospatakon merészebb újításokkal találkozhatunk, s itt sem szűkölködtek a tantervi reformokban. A Debrecennel való állandó rivalizálás oda vezetett, hogy itt a reáliák még nagyobb szerephez jutottak. (Vagy ahogy Kornis Gyula állítja, ez az egyik forrása a két református iskolaváros kölcsönös ellenszenvének.)⁵ A döntő lökést Patakon az *1796. évi tanterv* adta meg, melynek fő elve az volt, hogy a klasszikai tanulmányok mellett a reális tárgyak is kellő figyelemben részesüljenek. „*A tanítási nyelv*

kiadás szerint rövidre szabva kidolgozta *Chimáni Leopold*. Magyar nyelvre fordította és ahol szükségesnek látszott, a magyar neveléstudományhoz alkalmaztatta *Angyán János*, veszprémi református prédikátor. A nevelés és tanítás tudománya. Pesten, 1833. Nyomtatta *Trattner és Károlyi*

¹ Ratio educationis. Ford., jegyz. és mutatókkal ellátta: *Mészáros István*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 222. l.

² *Kosáry Domokos*: Az oktatásügy a haladó törekvések hullámvölgye idején (1790-1830) In. A magyar nevelés története I. köt. Főszerk.: *Horváth Márton*. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 223-224. l.

³ A tanítók kötelelességei, a tanítani valók és ezeknek rendi és módja a helv. vallástételt követő debreceni kollégium alsó iskoláiban. Debrecen, 1795.

⁴ *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I. köt. Bp. 1927. 319. l.

⁵ *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I. köt. Bp. 1927. 326. l.

kimondatott, hogy amennyire a körülmény megengedi, magyar legyen...¹, kivéve a történelmet, a filozófiát és a teológiát.

A második Ratio kiadásának évében jelent meg a magyarországi **evangélikusok** első átfogó tanrendszere². Szerzője a győri születésű **Schedius Lajos**, a pesti egyetem tanára, aki tartalmában már ismer- te az állami tantervet. A bevezetés a protestáns individualizmus szellemében nem kívánta aprólékos rend- szabályokkal megkötni a tanítók kezét. Kiemelkedő jelentőségű a tervezetben a városi „polgári” iskola, amelynek egy egész fejezetet szentelt. III. és IV. osztályban az általános tárgyakon (latin, anyanyelv, számtan, föld- és természetrajz, történelem) kívül gazdasági, főképp gyakorlati ismereteket kínált: közélé- ti fogalmazványok, a mértékek és súlyok ismerete, kamatszámítás, geometria, mechanika, technológia és sebesírás. A történelem az öt osztályosra tervezett latin iskola I. osztályában az egyetemes történelem főbb eseményeivel indult, majd III. osztályban az antik, IV.-ben az ókortól reneszánszig terjedő, V.-ben pedig a reneszánsztól induló egyetemes és a teljes magyar történelemmel foglalkozott. A záró két, ún. líceumi év történeti tananyagában az I. osztályban a közép- és újkor történelme, filozófia- és egyháztörté- net szerepelt, míg a II. osztályban Magyarország történelme és statisztikája, valamint protestáns egyház- jog és történelem volt a tanulni való.

Érezhető a Göttingában tanult Schedius törekvése. Mintája a német klasszikus gimnázium típusa volt, mely a klasszikusokat örökbecsű tartalmukért, a belőlük áradó humanitásért és kultúránknak bennük rejlő gyökereiért tanította; nem pedig gyakorlati célból, a latinnak a magyar közéletben játszott szerepe miatt – mint az állami Ratio állította. Ezért teljességre is törekedett, például az antik világ ismerete a maga irodalmában, történelmében, földrajzában, régiségeiben és mitológiájában. Egy olyan teljes körű koncentrációról volt tehát szó benne, melyet Kármán Mór nevezetes 1879. évi tanterve is csak megközelít- tett. De egyúttal – többek között éppen ezzel – annyira magas igényeket támasztott tanárral és diákkal szemben egyaránt, hogy a tanterv az 1830-as évekig csendesen elenyészett. Pontosabban sohasem lépett igazán életbe, hiszen nem volt kötelező ereje, inkább csak minta maradt.³

A nagyobb evangélikus gimnáziumok (Pozsony, Sopron, Késmárk, Eperjes) idegen nyelvűségük ellenére nagy szolgálatot tettek a magyar kultúrának. Bár a német műveltség és szellemi hatások közvetí- tői voltak, de a XVIII. század végén és a XIX. század elején a magyar tudományos élet kiválóbb képvise- lőinek a jelentős részébe ezeknek az iskoláknak olyan kiválóságai oltották a tudomány önzetlen szeretetét, mint a nemzetgazdász *Berzeviczy Gergely*, a költő, műfordító tanár *Kis János*, a statisztikus *Csaplovics János*, a történész *Engel János*, a késmárki tanár *Genersich Keresztély*, az egyetemi tanár *Schedius Lajos*, a statisztikus és könyvtáros *Schwartner Márton*, a polihisztor tanár *Rumy György* stb. „A nagyobb evan- gélikus iskolák diákjait általában élénkebb szellemi mozgékonyság, finomabb esztétikai fogékonyság, szélesebb irodalmi műveltség, nagyobb urbanitás jellemzi, mint az átlagos református tanulókat, kiknek kollégiumai még Debrecenben és Patakon is voltaképpen egy nagy falu miliőéből emelkednek ki.”⁴

¹ *Szilágyi István*: A gymnasiumi oktatás története a magyarországi helyv. hitvallásúaknál. Sárospatak, 1861. 35. l.

² Teljes címe: Systema rei scholasticae evagelicorum aug. conf. in Hungaria. 32 l. (Hely és idő jelzése nélkül.)

³ *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I. köt. Bp. 1927. 353-359. ; ill. *Mészáros István*: A magyar nevelés története 1790-1849. Tankönyvkiadó, Bp. 1968. 89-91. l.

⁴ *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I. köt. Bp. 1927. 359-360. l.

Tartalom

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
1. Történelemtanításunk hőkora, a rendszeres történelemtanítás kezdetei (1650–1848).....	1
Comeniustól a Ratio-ig – a tantárgy születése.....	1
A Ratio-k kora – a metodika születése.....	4
Protestáns iskolák és tantervek.....	10

Javaslat képanyagra – feliratokkal:

1. **Comenius (1592–1670) arcképe sárospataki éveinek (1650–54) idejéből.** In: A magyar nevelés története I. Főszerk.: *Horváth Márton*. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 64-65. l. között
2. **Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediájának címlapja.** In: A magyar nevelés története I. Főszerk.: *Horváth Márton*. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 64-65. l. között
3. **Deák és senior a XVII. században.** In: *Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* I. kötet. Bp. 1927. 332-333. l. között
4. **Az Instructio, az első hazai tanterv és módszertani útmutató címlapja.** In: *Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon.* Tankönyvkiadó, Bp. 1989. 58. l.
5. **A Hármas kis tükör első kiadásának címlapja.** In: *Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon.* Tankönyvkiadó, Bp. 1989. 59. l. vagy In: *Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* I. kötet. Bp. 1927. 42. l. (utóbbi más ábrázolás!)
6. **A Hármas kis tükör térképe: Magyarország vármegyéi.** In: *Papp-Váry Árpád: Magyarország története térképeken.* Kossuth Kiadó – Cartographia, Bp. 2002. 138-139. l. (színes!)
7. **Az 1777. évi Ratio Educationis címlapja.** In: Ratio Educationis. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: *Mészáros István.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 1. kép vagy *Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* I. kötet. Bp. 1927. 6-7. l. között
8. **Ürményi József, a bécsi udvari magyar kancellária tanügyi tanácsosa, a Ratio Educationis tervezetének egyik kidolgozója.** In: *Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* I. kötet. Bp. 1927. 182-183. l. között vagy Magyarország története 4/2. kötet. 1048-1049. l. közötti 383. kép (más!)
9. **Az 1806. évi II. Ratio, a Ratio Educationis Publicae címlapja.** In: Ratio Educationis. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: *Mészáros István.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 10. kép
10. **Az 1806. évi Ratio Educationis Publicae címlapképe.** In: Ratio Educationis. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: *Mészáros István.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 11. kép vagy *Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* I. kötet. Bp. 1927. 278-279. l. között
11. **Schedius Lajos (1768–1847), a pesti egyetem tanára.** In: *Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* I. kötet. Bp. 1927. Képmell.
12. **Szilasy János (1795–1859), teológianár, az első magyar Neveléstan összeállítója.** In: A magyar nevelés története I. Főszerk.: *Horváth Márton*. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 320-321. l. között

Elhelyezési javaslat: 1. oldal:

1. Comenius (1592–1670) arcképe sárospataki éveinek (1650–54) idejéből. In: A magyar nevelés története I. Főszerk.: <i>Horváth Márton</i> . Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 64-65. l. között	2. Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediájának címlapja. In: A magyar nevelés története I. Főszerk.: <i>Horváth Márton</i> . Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 64-65. l. között
3. Deák és senior a XVII. században. In: <i>Kornis Gyula</i> : A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. kötet. Bp. 1927. 332-333. l. között	4. Az Instructio, az első hazai tanterv és módszertani útmutató címlapja. In: <i>Mészáros István</i> : A tankönyvkiadás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Bp. 1989. 58. l.
5. A Hármas kis tükör első kiadásának címlapja. In: <i>Mészáros István</i> : A tankönyvkiadás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Bp. 1989. 59. l. vagy In: <i>Kornis Gyula</i> : A magyar művelődés eszményei 1777–1848. II. kötet. Bp. 1927. 42. l. (utóbbi más ábrázolás!)	6. A Hármas kis tükör térképe: Magyarország vármegyéi. In: <i>Papp-Váry Árpád</i> : Magyarország története térképeken. Kossuth Kiadó – Cartographia, Bp. 2002. 138-139. l. (színes!)

2. oldal:

7. Az 1777. évi Ratio Educationis címlapja. In: Ratio Educationis. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: <i>Mészáros István</i> . Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 1. kép vagy <i>Kornis Gyula</i> : A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. kötet. Bp. 1927. 6-7. l. között	8. Űrményi József, a bécsi udvari magyar kancellária tanügyi tanácsosa, a Ratio Educationis tervezetének egyik kidolgozója. In: <i>Kornis Gyula</i> : A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. kötet. Bp. 1927. 182-183. l. között vagy Magyarország története 4/2. kötet. 1048-1049. l. közötti 383. kép (más!)
9. Az 1806. évi II. Ratio, a Ratio Educationis Publicae címlapja. In: Ratio Educationis. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: <i>Mészáros István</i> . Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 10. kép	10. Az 1806. évi Ratio Educationis Publicae címlapképe. In: Ratio Educationis. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: <i>Mészáros István</i> . Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 11. kép vagy <i>Kornis Gyula</i> : A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. kötet. Bp. 1927. 278-279. l. között
11. Schedius Lajos (1768–1847), a pesti egyetem tanára. In: <i>Kornis Gyula</i> : A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. kötet. Bp. 1927. Képmell.	12. Szilasy János (1795–1859), teológianár, az első magyar Neveléstan összeállítója. In: A magyar nevelés története I. Főszerk.: <i>Horváth Márton</i> . Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 320-321. l. között